

ALABÁN FERENC

Az irodalmi hagyomány nyelvi kontextusa és az újraírt szövegek

Benkő Lóránd (1921–2011) tanár úr emlékének

A nyelvi hagyományok ismerete és ápolása

A magyar anyanyelvi múlt egész története jól igazolja, hogy mintálba és eszményeibe szervesen beletartozik a magyar irodalom hagyományai iránti érzékenység, és hogy minőségi hagyatékaik szervesen beépülnek az újítási folyamatokba is. A magyar irodalomtörténet egyetemi oktatása során a figyelmet nem kerülhette el, hogy jó ideje az évszázadokkal ezelőtti magyar irodalom szövegeit úgy formálják át és adják ki, hogy mai nyelvre átírják azokat. Az ilyen változtatásnak tartozéka az is, hogy kevésbé ismert vagy ismeretlennek vélt szavakat és kifejezéseket a jelenleg használtakra cserélik, és a régiesebb nyelvtani formákat a mai köznyelvre teszik át. Része továbbá az ilyen „felújításnak” a hasonlatok, képek, stílári fordulatok „modernizálása” is, ami már nemcsak lexikális változtatásokat, hanem érzelmi, hangulati eltéréseket, esetenként jelentésbeli különbségeket is okoz. A „modernizálások”, illetve újraírt művek indoklása legtöbbször abban merül ki, hogy így jobban felkeltik az olvasók figyelmét ezekre a szövegekre, mivel eredeti állapotukban nyelvileg nehezen érthetőek. Ha viszont az érdeklődők mai nyelven kapják kézhez a régebbi idők alkotásait, nota bene (!) jobban kedvet kaphatnak az olvasáshoz.

Hogy miért nem olvasnak elég szépirodalmat mostanság, vagy hogy mit olvasnak az érdeklődők – s egyáltalán milyen változásokon esik át jelenünkben maga az ismeretszerzés is –, annak számtalan és összetett oka van, amit ez alkalomból nem szükséges részleteiben fejtegetni. Az olvasási szokások és olvasási kultúra változásainak kérdései is eltájolnának, mondjuk arra nézve, hogy a nemzeti irodalmi hagyományt képező klasszikus alkotások helyett az olvasó miért fordul inkább a bulvár, a horror, az erőszak, esetleg az erotika és a pornó szövegeihez? (E mögött persze fontos motiváló olvasói tényező az olcsó szórakozás ténye és a gyors konzum igénye, a kiadók részéről pedig az üzleti érdek határozott megjelenése és érvényesítése.) Az irodalmi hagyomány az ilyen helyzetben egyértelműen azzal szolgálhatja a mai nyelvhasználatunk fejlesztését, hogy egy javító nyelvi eszmény hasznos és eredeti részletévé válik, hogy példát ad a szövegszerkesztési-stilári igényességre, az ízlés felfrissítésére és megújítására. Megfon-

IBENKŐ Lóránd,
Anyanyelv és irodalmi hagyomány = A szöveg szerkesztése, megértése, kidolgozása és megszólaltatása,
szerk. FEKETE Péter és V. RAISZ Rózsa,
Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1993, 13.

tolandónak tartom ezzel kapcsolatban volt tanárom, Benkő Lóránd szavait: „A ma nyelvhasználata a történelmi folyamat szerves folytatásaként is rászorul a nyelvi hagyományok ismeretére, ápolására és hasznosítására. Ez még akkor is úgy volna, ha nem ismernénk jelenlegi nyelvi állapotunk nem éppen felemelő valóságát...”¹ Ez a vélemény húsz év távlatából sem veszít időszerűségéből, tudva azt, hogy korunkban a nyelvi változások is eddig nem látott méreteket öltenek.

A „modernizált” átírások túlnyomó része általában igénytelen és egyben színtelen szövegek létrehozását jelenti, amelyeket nem lehet az eredetiek helyére állítani, mert azok sem az eredeti író nyelvi-stilisztikai egyediségét, sem pedig a mű keletkezésének szellemi és társadalmi kontextusát nem képesek visszaadni. Nem beszélve az érzelmek megjelenítéséről, a nyelvezet ízeiről, hangulatáról, formai és esztétikai értékeiről, melyek éppen a sajátos és eredeti szóképek, hasonlatok és asszociációk eredményeiként születnek meg. (Megjegyezzük: nem éppen a *Halotti beszéd és Könyörgés* vagy az *Ómagyar Mária-siralom* típusú szövegek értelmezett „átírásaira” gondolunk, amelyeknek eredeti szövegét a magyar szakos filológusoknak kötelező memoriterként is szokás kiadni. Mindkét nyelvemlék eredeti olvasata Pais Dezső munkája, míg a szövegek mai értelmezéseit Benkő Lóránd dolgozta ki... Nem gondolunk továbbá olyan megoldásokra sem, amit például Mórincz Zsigmond alkalmazott többször is, hogy a 20. század harmincas éveinek elején a nemzeti irodalom iránti tiszteletből felújította Bornemisza Péter drámáját *Magyar Elektra* címen és egy évtizeddel később népszerűsítési céllal átírta Kemény Zsigmond *Rajongók* és Tolnai Lajos *A nemes vér* című regényét... Ezekben az esetekben, ha nem is szükségszerűségről és pótolhatatlanságról, mindenképp stílus-kísérletnek is felfogható „alkotásról” van szó.)

Az irodalmi műfajok közül általában a prózai szövegek újraírt, „modernizált” változataival találkozhatunk a leggyakrabban az utóbbi évtizedekben. Például néhány irodalmi szöveggyűjteményben vagy más kézikönyvben, kiadványban is megtalálható több 19. századi magyar író művének, így Eötvös Józsefnek, Kemény Zsigmondnak, Jókai Mórnak, Gárdonyi Gézának és mások néhány regényének vagy egy részletének átírása. Az átírók – mint jeleztem – főként prózai alkotások modernizálását, nyelvi-stilisztikai újraformálását végezték el eddig, a magyar klasszikus költészet hagyományait jelentő lírai alkotásokhoz – szerencsére(!) – nem nyúltak. Átírták viszont a régi magyar egyházi nyelvet is, pontosabban mind a katolikus, mind a református szentírás szövegét is többször „korszerűsítették”, melynek következtében az új szövegeket az egyházi gyakorlatban az eredetiek helyébe léptették. Minden felhozható, logikusnak tűnő érv ellenére az átírások, a lerövidítések, az egyéb módosítások azonban nem igazán méltóak magához a bibliához (a szentírás-műfajához sem!), mivel a Káldy György- és a Károli Gáspár-fordításon alapuló klasszikus szövegek fordulatai, színei, kifejezésmódja és egész szerkesztésmódja egyben a magyar egyházi nyelv hagyományát jelentik, melynek kiszorítása vagy felszámolása sem lehet kellően indokolt. Köztudott, hogy a bibliát

többször képregény formájában is közreadták, de szinte kivétel nélkül giccses, formailag kritikátlan alakzatban. A szentíráshoz méltánytalan kiadványok ezek, az esetleges szövegkíséret is inkább csak a képeket minősítő színvonalat képviseli. Sokszor nemhogy művésztípus nem mondható, de még ízlésesnek sem tarthatók, a hitoktatásban és a katekizmustanításban azonban – tudtommal – mégis intenzíven felhasználják (ennek egyébként más okai vannak...).

Felvetődhet a jogos kérdés: vajon érthetetlenek és felfoghatatlannak a magyar nemzeti hagyományokhoz sorolható művek, a régi korok valóban érdektelenek a mai olvasó számára? S ha ez így lenne, akkor lehangoló és egyben elgondolkodtató a további kapcsolódó kérdés is, miszerint talán éppen korunk átlagának anyanyelvi műveltségével lehet a probléma – mint ahogy azzal több tekintetben (sic!) valóban nehézségek is vannak? (Kisebbségi közegben mindez, különböző sajátos hatások következtében, hatványozottan igaz és érvényes, ezt azonban itt és most nem részletezzük, s kiváltó okaival és következményeinek káros hatásával külön írásban foglalkozunk...)

Az „átírások” felvetett problémakörével kapcsolatban szükséges még megjegyeznünk, hogy a régebbi szövegek érthetlenségének okai persze nemegyszer kommunikációs tényezőkre vezethetők vissza, mert a mai olvasó számára esetenként ismeretlen vagy szokatlan kifejezések értelmét és jelentését maga a kontextus általában pontosan megvilágítja és érthetővé teszi, esetenként a tankönyvi és az antológiai anyag lábjegyzetben közli az archaikus kifejezések jelentését.

Irodalmi művek modernizált átdolgozásai és a vélemények összecsapása

A 2008-as évben a magyar könyvpiac szenzációjának számított Nógrádi Gábornak, a Petepite könyvek kiadójának kezdeményezése, amikor megjelentette a *Klasszikusok újramesélve* című sorozat első három darabját: Jókai Mór *Az aranyember*, *A kőszívű ember fia* és Gárdonyi Géza *Az egrí csillagok* című, átírt regényeit. A Nógrádi Gergely által átírt művek megjelentetése megosztotta az irodalommal foglalkozó szakembereket, az irodalom szakos tanárokat, pedagógusokat és a szülőket is. Voltak vélemények, amelyek szerint az irodalomhoz, annak olvasásához vezető egyik lehetséges út az átírt, „leegyszerűsített” szövegek kiadása, mellyel meg lehet nyerni a fiatalabb olvasóréteget a magyar klasszikusok elolvasásához. A kultúra formájának fejlődése azonban, akárcsak az informatika felgyorsult világa (vagy éppen a Harry Potter-könyvek megjelenése) szinte észrevétlenül átalakította a fiatalabb generációk érdeklődését és befogadóképességét. A mai kor gyermeke ugyanis – mondhatnánk – jórészt csak olyan könyvet hajlandó kézbe venni és olvasni, amelyben partnerként szerepelhet, s amelyben kezdettől fogva aktív szerepet vállalhat, s amelynek megértéséhez végül is – sajnos – nincs szüksége különösebb értelmezéshez. Nógrádi Gergely szavai szerint ő „közért-

2 A 2009-es magyarországi magyar irodalmi érettségien választható feladat volt érvelés írása egy Spiró Györggyel készített interjú részlete mellett vagy ellen. (Heti Válasz, 2006. június 15.) A szövegben a Kossuth-díjjal is kitüntetett író a magyar irodalmi klasszikusok nyelvezetének modernizálását javasolta, annak érdekében, hogy a mostani diákok jobban megértsek azokat.

3 Jókai Mór *Összes Művei*, szerk. Lengyel Dénes, Nagy Miklós, *Regények 24.*, Jókai Mór, *Az arany ember* (1872) I., s. a. r. Oltványi Ambrus, Budapest, Akadémiai, 1964, 33.

4 JÓKAI MÓR, *Az arany ember*, Budapest, Petepite Kiadó, 2008, 11. (Klasszikusok újramesélve)

hető nyelvre” ültette át ezeket a műveket, amelyek leegyszerűsítve jelenítik meg a „túlírt és sokszor bonyolult történeteket”, s amelyek megvannak az európai példái is. Spiró György – egy vele készített interjú keretében az átírt regények megjelenése után – kitért az átírások kérdésére, utalva az olvasók számának csökkenésére, s arra a tényre, hogy az irodalom mindig is az újra- és átírások folyamata volt, s a szövegvariációk egész sora jelent meg az irodalomtörténet során. „Nagy kár – mondja az író –, hogy például a Bánk bánra nem írtak a későbbi korok írói szövegvariánsokat. A lengyel irodalomban az effajta újraalkotásnak sokkal nagyobb hagyományai vannak. Az olvasó ugyanis addig élvezi az irodalmi alkotásokat – legyen szó bármilyen, klasszikusnak számító műről – ameddig megtalálja hozzá a kapcsolódási pontokat.”² Konkrét összehasonlítás végett nézzünk néhány példát a szóban forgó átírásokra.

Jókai Mór eredeti szövege *Az arany ember* című regényéből:

„Künn nagy kiabálás van; Timéa kirohan az ajtón: ott atyjával találkozik. – Elsülydedünk-e? – kérdi tőle.

– Nem. A hajó megmenekült, hanem a biztos a vízbe esett.

Látta azt Timéa, hiszen a szeme előtt sodorta őt le a hajó orráról a hullám.

Hanem azért a szíve meg dobant e szóra.

Csodálatos az!

Mikor a fehér cicát a hullámok közé veszni látta, akkor kétségbe volt esve, akkor nem tudta könnyeit visszatartóztatni, s most, mikor a hajóbiztos elnyelte a hullám, azt sem mondta rá, hogy »Szegény!« Igen, mert a fehér cica oly keservesen könyörgött mindenkinek, az az ember pedig úgy dacolt mindenkivel! Aztán a fehér cica egy kedves szeretni való állat volt, a hajóbiztos pedig egy csúf férfi.

És mert elvégre a szegény kis fehér cica nem tudott magán segíteni, a hajóbiztos pedig erős, ügyes ember, bizonyosan kiszabadítja magát: hiszen azért férfi.”³

Az átírt műben a következő szövegrész található:

„Tímea a fedélzetre rohant.

Elsülydedünk? – kérdezte az apját.

Nem. A hajó megmenekült, de a hajóbiztos a vízbe esett.

Ezt Tímea látta odalentről, de nem aggódott.

»A hajóbiztos erős, ügyes ember – gondolta. – Biztosan kiszabadítja magát a bajból, hiszen azért férfi.«⁴

Általános ismérvként állapítható meg, hogy a művek szereplőinek viszonyrendszere nem változik meg az átírás során. Az alkotás tárgya, tartalma és az irodalmi mű meséje azonban leegyszerűsödik, mint ahogy a hosszú leíró részek is kikerülnek a műből, a rövid dialógusok sora pedig megszaporodik. Ebben az esetben a fehér cica esete Timár és Timéa eleve boldogtalan kapcsolatát előlegezi meg, s ha ez kimarad a szövegből (mint ahogy az átírásból kimaradt), nincs megalapozva a szerencsétlen házasság jövője. Az eredeti műalkotáshoz való

„hűség” így elvesz, az eredeti szöveg jellegének folyamatos átalakítása felerősíti a kalandregényre jellemző szövegtextust.

Másik példánk az egyik legolvasottabb magyar történelmi műalkotás, Gárdonyi Géza *Az egri csillagok* című regénye eredeti szövegének átírását jeleníti meg.

Gárdonyi Géza eredeti szövege *Az egri csillagok* című regényéből:

„A patakban két gyermek fürdött, egy fiú meg egy leány. Nem illik tán, hogy együtt fürödnek, de ők ezt nem tudják: a fiú hétesztendős, a leányka két évvel is fiatalabb.

Az erdőben jártak, patakra találtak. A nap tüzesen sütött. A víz egy vápában szekerfordulatnyi tavacskává szélesült. Tetszett nekik.

Először csak a lábukat mártogatták bele, azután beleereszkedtek térdig. Gergelynek megvizesedett a gatyácskája, hát ledobta. Aztán az ingét is ledobta. Egyszer csak ott lubickolt meztelen mind a kettő. Fürödhetnek: nem látja őket senki.

A pécsi út odább van, túl a fákon. Az erdőben nem jár senki. Ha valaki meglátná őket, lenne is nemulass! Mert a fiúcska csak hagyján- az nem úrfi; de a leányka a tekintetes Cecey Péter úrnak a leánykája- kisasszony- és úgy illant el hazulról, hogy senki sem látta. Még így csupaszon is látszik rajta, hogy úri galambka: fehér, mint a tej. Ahogy ugrándozik a vízben, két kis szöszke hajfonata röpköd a nyakán.”⁵

Az átírt műben a következő szövegrész található:

„A patakban két gyermek fürdött: egy fiú meg egy lány. Meztelenül lubickoltak, az erdő mélyén senki sem láthatta őket.”⁶

A különbség nem szorul különösebb magyarázatra, az erős redukálás következtében nem csupán az eredeti szöveg rövidült le, de elvesztette atmoszféra-teremtő erejét és hangulatát is. A nyelvezet erőteljes leegyszerűsítése tartalmilag és stilisztikailag elszegényítette a szöveget és semlegessé tette az 1533-ban játszódó történetet.

A különböző reklámszövegek és a jószándékú ajánlások, valamint magyarzkodások mellett a *Klasszikusok újramesélve* sorozat jórészt (és meghatározó részben) csalódást okozott. Ennek több oka is van, de talán a legfontosabbak közé tartozik az, ahogy azt a kialakult vitában az egyik hozzászóló könyvtáros fogalmazta meg: „vettük a fáradtságot, és az egyes szövegrészeket összehasonlítottuk az eredetivel – nagyot csalódtunk. Mert bár azt ígérték, hogy megőrzik az eredeti stílust, a »modernizált« nyelvezet túl jól sikerült. Sajnos egy kaptafára íródott így Gárdonyi és Jókai, mintha nem is külön írók lennének, nem is más stílusban alkottak volna. Azt nem vitatjuk, hogy a történetet meg lehet ismerni az átiratokból, csak éppen egy regény a történeténél sokkal többet jelent.”⁷ A cselekmény tehát – e vélemény szerint sem – jelentheti (helyettesítheti) a teljes irodalmi művet, a szereplők jellemének összetettségét és árnyaltságát nem pótolhatja. Az irodalmi hagyomány közvetítése az adott regény nyelvezetének, stílusának értelmezése nélkül nem valósulhat meg, s legjobb esetben is csupán egyfajta szimplifikált „összefoglalást” jelent.

5 A történelmi regény első részének nyitóképe (*Hol terem a magyar vitéz?*), amelyben a mű két főhőse, Gergő és Vicuska fürdnek a Mecsek mélyén egy kis patakban. Gárdonyi Géza műve először 1901-ben jelent meg (*Az egri csillagok: Bornemissza Gergely élete I-II.* Budapest, Légrády).

6 Vö. GÁRDONYI Géza, *Egri csillagok*, Budapest, Petepite Kiadó, 2008, 5. (Klasszikusok újramesélve)

7 <http://jugyugyakonyvtar.klog.hu/author/bkati/>.

8 Forrás: Szikszai, Nemzeti könyves blog, <http://www.nemzetikonyvesblog.hu/koztelezo-olvasmanyok-mertekkel/>

9 Fenyő D. György véleményét idézi VARGA Betti *Kasztrált klasszikusok? Újramesélve* című írásában = <http://www.prae.hu/articles.php?aid=1668>.

Az éles vita, melyet a magyar klasszikus regények átírásai kiváltottak, nem volt mentes a szélsőséges és botrányos megnyilvánulásoktól sem. Voltak nézetek, amelyek „a szépirodalom megnyírbálása”-ról, „kasztrált klasszikusok”-ról beszéltek, olyan törekvésnek minősítették az „újramesélést” és az átírókat, akik a „nyelvet szándékosan butítják”, és ezt még terjeszti is, s így „a magyar identitástudat ellen dolgozik”. Egy további gondolat az olvasás élményszerűségének fontosságát hangsúlyozza: „A mai kor embere számára a lerövidített (de mondjuk ki nyugodtan: lebutított, megrongált és tönkretett) olvasmányokat úgy lehetne magyarázni, hogy olyanok, mintha tévén keresztül kirándulnánk vagy az interneten ismerkednénk. A lényeg ki van lúgozva belőle: az élmény személyes átélése.”⁸ Talán a legsommásabb szakmai véleményt Fenyő D. György, a Magyartanárok Egyesületének (ME) alelnöke fogalmazta meg a vita összefoglalásakor, nem vonva kétségbe az átírások lehetőségét és esetleges szükségességét, mivel a hibákat pedagógusként és olvasáskutatóként magában a Nógrádi Gergely által átírt szövegekben látja: „A könyvsorozat rossz, a nyelve igénytelen, nem nevel olvasásra, nem segít az irodalom megszeretésében, nem tesz semmit hozzá az eredeti művekhez, és úgy rövidíti le őket, hogy az érdekességüket, savukat-borsukat elveszi. Aki idáig szerette ezeket a regényeket, nem fogja szeretni az átíratokat; aki idáig nem szerette őket, az nem fogja megszeretni ezektől, aki idáig olvasott, az ezután is az eredetiket fogja keresni, és aki idáig nem olvasta el őket, ezektől az átírásoktól nem fogja inkább olvasni. Az átíratok gyengék, de nem bűnösök vagy kultúrarombolók. Vitakozni lehet velük, harcolni ellenük azonban nem nagyon érdemes. A nagy tiltakozó akciók már eddig is sokkal több figyelmet irányítanak feléjük, mint amennyit megérdemelnek. Elkészültek, és úgy el fogjuk felejteni őket, hogy három év múlva már senki nem is fog emlékezni rájuk. Egy újramesélt történet értéke attól függ elsősorban, hogy sikerül újramesélni a történeteket. Ez most nem sikerült.”⁹

Végül is az átírások kérdésköre kapcsolatban lehet az olvasási szokások és olvasási gyakorlat alakulásával és változásaival, de mással is. Jelenünkben gyakran hivatkozunk arra, hogy az olvasást körülvevő kulturális-gondolkodásbeli szellemi közeg lényegesen változott, és ez szintén erősen módosítja az olvasást, az olvasási stratégiákat és a szövegmegértést. Az információk felvétele és befogadása megsokszorozódott, a szociológusok szerint viszont azok stabilitása, s velük együtt a tudás állandósága pedig csökkent. A változást jelzi az a tény is, hogy az olvasás módjának interpretálásában nem a szerzőre, hanem az olvasóra, a befogadóra helyeződött át a figyelem. Mindez az irodalmi kommunikáció tételeinek meghatározó jelenségeit igazolja. Bár aktuális irodalomszociológiai felmérések nem állnak rendelkezésemre az olvasási problémák feltérképezését illetően, egzakt ismérvek és összefoglalások sem készültek az utóbbi években, mégis joggal állapítható meg, hogy mindenfajta kultúra alapja a múlthoz és a hagyományhoz való viszony. Úgy vélem, talán a legfontosabb jelenség, amely az olvasási szokások megváltozásának hátterében áll, hogy

a mindennapi eseményekben kevésbé éljük át a múlttal való szerves folytonosságot. Ha mindezeket a tényezőket figyelembe vesszük, s ha az olvasásnak – mint értéknek – az egyik legfontosabb „áthagyományozási eszköz-szerepet” tulajdonítunk, azt vesszük észre, hogy jelenünk feltételei között nincsenek meghatározva annak funkcionális szempontjai (és egyben feladatai), amelyek a különböző ciklusú iskolákra, továbbá a kulturális intézményekre és a könyvtárakra vonatkoznak. Az érintett jelenségek persze kapcsolatban vannak továbbá az iskolai kötelező és ajánlott olvasmányok listájával, az irodalomoktatás szemléleti és metodikai vonatkozásaival, amelyeket bizonyára revízió alá is kellene venni és korszerű rendszerbe helyezni.

10 Uo.

Az elmondottak ellenére azt szükséges konstatálni, hogy az irodalmi művek átírása s azoknak sikere vagy sikertelensége nem a jelenkorban kezdődött és váltott ki szenvedélyes véleményeket. Nyitott kérdés az is, mennyire kapcsolható a megváltozott olvasási szokások rendjéhez. A vizsgálódásba szükséges lenne bekapcsolni az irodalomtanítás legújabb kérdésfelvetéseit az oktatásban, a magyartanításban, a pedagógiai közéletben vagy éppen az irodalmi életben, és megfogalmazni azt, mi az a lényeges ismérv, ami a jelen és a jövő oktatására jelentékeny hatással bír, mert csupán a Nógrádi-átiratokról mondott kritikák árnyékában szélesebb értelemben vett átalakulások húzódnak meg és fejtik ki hatásukat. Ezzel kapcsolatban pedig ismét Fenyő D. György gondolatát idézem, amely joggal mondja ki a végső tanulságot: „Véleményem szerint viszont most nem történt több, mint született egy újabb átírat, nagy reklámot kapott, majd az elutasítás révén a figyelem középpontjába került. Holott szerintem nem történt lényeges szellemi esemény, ez a könyvsorozat nem lesz a magyartanítás megreformálója, de megrontója sem.”¹⁰ Ez a gondolat azt jelzi, hogy a Nógrádi-féle átdolgozásoknak nem terjed ki a hatása az iskolai irodalomoktatás megváltoztatására, vagy éppen annak minőségi átalakítására. Úgy tűnik, ez a szempont valódi helyére utalta az érintett átdolgozásokat, s ezzel értéküket – ha áttételesen is – a valóságnak megfelelően legalizálta. Bizonyítja ezt az tény is, hogy aránylag rövid időn belül az átírások körüli éles vita elhalványodott és kifulladás, pontosabban átadta helyét egy reális értékszemerléletnek.

Az előzőekben érintett negatív előjelű példák mellett a magyar kultúrtörténet az „átírásokra” – kivételként – persze kedvező példákkal is szolgálhat. Ilyen értelemben Katona József *Bánk bánja* megzenésítésének és színpadra vitelének esete egy bizonyos szinten (talán) még az ellenpélda erejével is hathat. A magyar zenetörténetből tudjuk, hogy első ízben 1861-ben hangzott fel a „dalmű” eredeti változatban, jóval később pedig, 1940-ben, felújították. Nádasdy Kálmán, Oláh Gusztáv, Rékai Nándor és Kenessey Jenő jelentősen átdolgozták az operát és a túlságosan is bőbeszédűre sikeredett művet lerövidítették, sok helyen javították annak prozódiaját, és olyan dramaturgiai változásokat hajtottak végre az opera cselekményében, melyek lényeges hangsúlyeltolódásokat eredményeztek az eredetihez

11 Lásd részletesebben: Kovács Ilona, *Bánk bán viszontagságai. Operaházi morzsák*, Magyar Állami Operaház – 2010. november 11., file:///C:/Desktop/Átírások/Bánkban/htm.

12 BENKŐ, *I m.*, 13.

13 *Uo.*, 14.

képest. Szándékukat nyilvánvalóan a korszerűsítés vezette, ám a végeredmény alapvetően eltér az eredeti elgondolásoktól. A cselekménybeli és a további szövegeltérések közül most csupán a kétféle verzióbeli Bánk-nagyária szövegeit említjük, melyek egyértelműen bizonyítékuł szolgálnak a különbségek kiváltotta színpadi hatásra is.

Katona József eredeti szövege szerint: „Hazám, hazám, te mindenem, / Hisz mindenem neked köszönhetem. / Hazám, hazám, te mindenem, / Rajtad kell előbb segítenem!” A Nádasdy Kálmán-féle megfogalmazás szerint: „Hazám, hazám, te mindenem, / Tudom, hogy életem neked köszönhetem. / Arany mezők, ezüst folyók, / Hős vértől ázottak, könnytől áradók.”

Itt azonban nincsen durván lerövidítve a szöveg, csupán módosításokról van szó, amelyek azonban érintik a jellemek helyének és funkcióinak változását is. Nádasdyék értelmezésében ugyanis Bánk bán már nem elsősorban féltékeny férjként, hanem a hazán ért sérelmekért vesz elégtételt Gertrudis királynén.

Amíg az eredeti szöveget ma már szinte csupán az Erkel-filológia és a szűkebb szakma tartja számon, addig jelenünkben a több generáció óta átdolgozott változat valójában himnikus hatású többletjelentéssel bír a hallgatóság számára. Bizonyítékuł szolgál a zeneszerző 200. születésnapján, 2010-ben előadott autentikus ósváltozat előadása is, mely jóval kisebb sikert aratott, mint a később átdolgozott változat.¹¹

Befejezésként ismét Benkő Lóránd tanár úr további gondolatát idézem, amely – bár nem kétely nélküli – egyértelműen erősíti az iskolák anyanyelvi nevelésben elfoglalt helyének, feladatának és funkciójának pótolhatatlan tényét: „Hogy társadalmunk egésze mai állapotában anyanyelvi műveltségünk jelen szintjén valóban tud-e, akar-e még művelődni a nyelvi hagyományokon, abban esetleg lehetnek kételyeink. Abban azonban nem, hogy a közoktatás, az iskola nem adhatja fel a nyelvhasználati eszmények állításának ezt a lehetőségét.”¹² Az iskola ez irányú küldetéséről az utóbbi évtizedekben mintha elfeledkeznenek, s ezért nem árthat felemlgetni – a sokak szerint bizonyára fölöslegesnek tűnő – küldetést és valóságos tudati tényezőt, melyet szintén Benkő tanár úr így fogalmazott meg: „...e feladat nemcsak közvetlen vagy közvetett nyelvhasználati praktikumot szolgálhat, hanem egy szersmind túl is nő azon, és beleágyazódik egy nagyobb eszmei nemzeti tudati körbe: nyelvi múltunk anyaga ébren tart egy olyan hagyományt, az anyanyelvét, amely nemzeti létünknek és tudatunknak évszázadokon át formálója és fenntartója volt.”¹³ Ez a felismerés pedig – tehetjük hozzá – kihat a nyelvhasználaton túl a legtágabban értelmezett nemzeti önismeret és tudat minden aktualizálható szintjére és minőségi fokára. Nem túlzunk, amikor azt állítjuk: ha a nyelvhasználat silánnyá válik, elszegényedik a nemzeti tudat is, ha elszakad hagyományaitól, s nem merít belőle, bizonytalanná válik a léte, és megkérdőjeleződik a jövője. S mi nem lehetünk ennek előidézői...